

УДК 81' 13 22: 48

Олександр Лавриненко,
Галина Лавриненко

«КВАЗІМОВА» ТА ПОВНОЦІННА МОВА ЛЮДИНИ ЯК МЕХАНІЗМИ ВИРАЖЕННЯ РІЗНИХ РІВНІВ ВІДОБРАЖЕННЯ ДІЙСНОСТІ

Запропоновано порівняльний аналіз «квазімови» тварин і повноцінної людської мови, що здійснено в загальних, теоретичному й емпіричному, векторах. Перша частина роботи відображає пошук фундаментальних принципових відмінностей між згаданими вище типами мов шляхом залучення досліджень низки відомих лінгвістів, психологів і психолінгвістів. Друга, емпірична, частина статті являє собою практичну перевірку ідей, окреслених у теоретичному аналізі, зокрема: пошук кореляційних зв'язків між мовними знаннями людини, її самосвідомістю та креативними здібностями. Виявлено кілька кореляційних зв'язків між рівнем володіння мовою та здатністю до оперування образами й створення нових лінгво-змістових конструкцій у групі досліджуваних, хоча згадана тенденція проявляє себе не за усіма залученими показниками.

Ключові слова: когнітивний процес, «квазімова», повноцінна мова, свідомість, чуттєве відображення дійсності, вторинна реальність, креативність.

Постановка наукової проблеми та її значення. Упродовж останніх десятиліть у науці сформульовано й прийнято тезу про багаторівневість процесу відображення дійсності. Наявність і функціонування свідомості як вищого рівня відображення дійсності кожна людина відчуває у собі щомиті. Водночас ніхто не заперечуватиме, що тварини також здатні до певного відображення дійсності, інакше вони були б нездатні орієнтуватися в навколишньому середовищі, однак це є чуттєвим відображенням нижчого рівня. О. Леонтьєв, розмірковуючи на цю тему у книзі «Основи психолінгвістики», формулює припущення, в якому допускає можливість наявності явища відображення навіть у неживої матерії: «Відомо, що деякі філософи-матеріалісти розглядали відображення як властивість, закладену вже в “фундаменті самої будови матерії”, яка на певному щаблі розвитку, а саме на рівні високоорганізованої живої матерії, набуває форми відчуття, сприйняття, а у людини – також і форми теоретичної думки, поняття» [6, 40–41]. Сформульована ідея підтримувалася частиною і філософів-матеріалістів, і філософів-ідеалістів, хоча кожна сторона доводила цю гіпотезу по-своєму. Однак закономірно, що з описаною гіпотезою згідні далеко не всі дослідники [3, 201]. На сьогодні було б передчасно заперечувати наявність певного «нульового пасивного рівня відображення», яким володіє навіть нежива матерія, однак зауважимо, що такі припущення на разі не отримали експериментальних підтверджень, тому залишаються нині лише гіпотетичними, що, звичайно, ще не вказує на їхню помилковість.

Дослідження, спрямоване на пошук відмінностей між «квазімовою» тварин і повноцінною людською мовою, є **актуальним** і перспективним, оскільки могло б покращити навчальні техніки викладання мов і створення електронних засобів сприйняття й породження мовлення.

У розвідці ми ставили перед собою такі **завдання**: описати принципові відмінності між чуттєвим відображенням тварин і свідомістю людини; пояснити функціональну різницю між «квазімовою» вищих тварин і повноцінною мовою людини; перевірити наявність кореляційних зв'язків між здатністю до образного конструювання та мовними здібностями у людини.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Якщо надати мові поверхневого визначення і розглядати її як «інструмент обміну інформацією», тоді ми не зможемо провести чітку зрозумілу межу між «квазімовою» тварин і людською мовою, оскільки відомо, що дуже багато видів тварин здатні не лише успішно обмінюватися інформацією, але й передавати певним чином власний життєвий досвід. Поведінкова відмінність між свідомим рівнем відображення, яким володіє лише людина, та чуттєвим рівнем відображення, яким володіють усі високорозвинуті тварини, не раз експериментально встановлено. Одними з

найбільш відомих є досліді, проведені Ф. Бойтендайком і Стратоном, на які посилаються у своїх роботах О. Лурія, П. М'ясоїд, О. Леонтьєв та інші психологи [2; 3; 7; 8]. Узагальнюючи низку висновків, отриманих у ході досліджень згаданих науковців, зазначимо, що тварини не здатні відображати навколишню дійсність безвідносно до своїх біологічних потреб і сприймати абстрактні принципи. Важливий внесок у розв'язання проблеми відокремлення повноцінної мови від первинної «квазімови» зробив відомий російський психолінгвіст О. Лурія у роботі «Язык и сознание» [8]. Учений доводить, що складові елементи первинної «квазімови» не мають стійкого лексичного значення, проте мають лише мінливе оперативне значення, яке тісно прив'язується до певної практичної ситуації, пов'язаної з діяльністю. Для підтвердження своїх висновків О. Лурія посилається на описи більш давнього дослідження антрополога Б. Малиновського, який усе своє життя присвятив вивченню стародавніх примітивних цивілізацій [9].

Варто зазначити, що провести хронологічний аналіз розвитку первинної «квазімови» стародавніх людей до моменту перетворення її у повноцінну мову в історіогенезі неможливо за браком фактичної інформації. Проте це не перешкода для проведення досліджень сучасної людської мови та свідомості. У царині окресленої проблематики особливе значення має розвідка Н. Жинкіна [1, 3], в якій вдалося певним чином ідентифікувати первинний код мислення людини, який учений назвав «універсальним предметно-схемним кодом» і описав його фундаментальні властивості: УПК не піддається вимові, оскільки в ньому відсутні матеріальні ознаки слів натуральної мови; у ньому немає послідовності знаків, а є зображення, які можуть утворювати ланцюг або будь-які інші об'єднання; цей код предметний, тому що, на відміну від інших кодів, на ньому те, що позначається, виступає водночас і знаком. Наприклад, коли людина говорить «будинок», то за літерами чи звуками своєї мови вона розуміє саму річ. Коли ж людина уявляє собі будинок, то, незалежно від будь-яких букв або звуків, вона має на увазі цю споруду як предмет, здатний створити безліч висловлювань. Предметно-зображувальний код є універсальним і раціональним, тому що він більш раціональний і вільний від надлишкових граматичних структур і його можна перевести на будь-який інший код, перекласти будь-якою мовою. До того ж, саме завдяки такому коду стає можливим переклад з однієї мови світу на іншу.

Особливу цінність має один із висновків відомого психолінгвіста, в якому він стверджує, що відображення стає свідомістю, якщо накопичені у практичному досвіді образи певним чином систематизуються та стають елементами своєрідного конструктора для побудови вторинної реальності. Повертаючись до мовної парадигми, зазначимо, що образи-знаки «квазімови» не є самодостатніми елементами для описання актуальних ситуацій реальності та завжди потребують підтримки низки «симпрактичних чинників». Водночас, повноцінна мова – самодостатня система для описання будь-яких ситуацій навколишньої дійсності, що містить лексичні, синтаксичні, фонетичні й семантичні складники та може виступати специфічним конструктором побудови вигаданої реальності.

Емпіричну частину дослідження здійснено за допомогою анкетування та тестування студентів другого курсу природничо-математичних спеціальностей у кількості 36 осіб і являє собою пошук кореляційних зв'язків між показниками методик оцінки здатності до оперування візуальними образами та показниками розвитку мовних здібностей у відібраних респондентів. Для оцінки здатності до оперування образами підібрано такі методики: методика оцінки «Образної гнучкості» Н. Крилова та С. Манічева [4, 122]; методика оцінки образної креативності «Плями Роршаха», модифікована для роботи з відеопотоком Т. Ушакової [11, 92]. Для оцінки розвитку мовних здібностей було залучено: методику доповнення перфорованих текстів [4, 81]; класичний тест на знання німецької мови; авторську анкету визначення розвитку когнітивного компонента особистості [5, 3].

Обробку накопиченої статистики та пошук значущих кореляційних зв'язків між згаданими вище якостями у групі респондентів здійснено за допомогою програми SPSS для Windows через залучення коефіцієнта оцінки значущості кореляцій Пірсона – (r) у загальній вибірці досліджуваних.

Перелік кореляційних зв'язків між здатністю до маніпулювання образами та рівнем розвитку мовних здібностей у досліджуваних

Показники розвитку мовних здібностей (за вибраними методиками)	Методика доповнення. Рівень знання рідної мови (к-сть правильних доповнень від 0 до 10)	Рівень розвитку когнітивного компонента особистості (бали від 0 до 10)	Тестування з іноземної мови (к-сть набраних балів від 1 до 12)
Показники здатності до маніпулювання образами (за вибраними методиками)			
Образна гнучкість	$r = 0,142$	$r = 0,275^*$	$r = 0,293^*$
Образна креативність	$r = 0,180$	$r = 0,124$	$r = 0,258^*$

Примітка: кореляції, позначені у таблиці позначкою *, є значущими при $p \leq 0,05$.

Відображені у таблиці дані вказують на наявність значущого кореляційного зв'язку між показником «Образна гнучкість» і рівнем розвитку когнітивного компонента, а також між «Образною гнучкістю» та знанням іноземної мови. Водночас споріднений показник «Образна креативність» продемонстрував достатню кореляцію лише з позитивними результатами тестування з іноземної мови. Відомо, що здатність до образного оперування тісно пов'язана з розвитком когнітивної сфери в людини, оскільки обидва процеси відповідають за накопичення життєвого досвіду людиною у власній картині світу (у вигляді образів) та в мовній картині світу (у вигляді мовних структур). Тому можемо констатувати, що перша з виявлених кореляцій є закономірною і підтверджує правильність обраного вектора досліджень.

Цікавими й цінними вважаємо встановлені кореляції показників «Образна гнучкість» і «Образна креативність» із рівнем засвоєння іноземної мови. Встановлений факт підтверджує ідеї, сформульовані Н. Жинкіним [1, 6], а також припущення, відображені у теоретичній частині цього дослідження щодо вірогідного зв'язку між креативною здатністю людини та рівнем засвоєння нею рідної та іноземної мов. Крім того, практична частина дослідження не знайшла значущих кореляцій між рівнем володіння рідною мовою та здатністю до образного оперування. Вважаємо, що зазначений факт зумовлений низкою можливих причин: замалий об'єм вибірки, часткова хибність сформульованих ідей або ж фактичне залучення до процесу засвоєння рідної мови, крім виділеного Н. Жинкіним УПК, ще певних невідомих механізмів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Описане у статті психолінгвістичне дослідження дає підстави стверджувати: чуттєве відображення піднімається на рівень свідомості, коли крім сприйняття зовнішніх об'єктів і вироблення інстинктивних реакцій воно дає можливість систематизувати та зберігати образи у внутрішній картині світу і здатне стати активним джерелом створення «вторинної реальності»; здатність до образного конструювання – безперечно важливий елемент роботи зі свідомістю та переходу «квазімови» на рівень повноцінної мови, проте згадана закономірність проявляється не в усіх площинах перебігу цих складних процесів.

Джерела та література

1. Жинкин Н. И. О переходах во внутренней речи / Н. И. Жинкин // Вопросы психологии. – 2001. – № 3. – С. 35–47.
2. Залевская А. А. Введение в психолінгвістику : учеб. пособие / А. А. Залевская. – М. : Рос. гос. гуманит. ун-т, 2000. – 354 с.
3. Красных В. В. Основы психолінгвістики и теории коммуникации / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2001. – 270 с.
4. Крылов А. А. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии / А. А. Крылов, С. А. Маничев. – СПб. : Питер, 2000. – 560 с.
5. Лавриненко О. Л. Профілі мовної особистості / О. Л. Лавриненко // Науково-теоретичний збірник. Вип. 6 : Психологія. Мовознавство. Соціальні комунікації. – Переяслав-Хмельниць., 2010. – С. 56–63.
6. Леонтьев А. А. Основы психолінгвістики / А. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 2003. – 312 с.
7. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Смысл, 2004. – 325 с.
8. Лурия А. Р. Язык и сознание / А. Р. Лурия. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1979. – 173 с.
9. Малиновский Б. Н. Первобытные культуры / Б. Н. Малиновский. – М. : Наука, 1988. – 372 с.
10. Нойман Л. Г. Происхождение и развитие сознания / Л. Г. Нойман. – М. : Республика, 1998. – 276 с.
11. Ушакова Т. М. Психолінгвістика : сб. методик исследования личности / Т. М. Ушакова. – М. : Персе, 2006. – 416 с.

References

1. Zhyhnykin, N. I. 2001. "O Perekhodakh vo Vnutrennei Rechi". *Voprosy Psikhologii*, 3: 35–47.
2. Zalevskaia, A. A. 2000. *Vvedeniie v Psikholingvistiku*. Moskva: Rossiiskii Gosudarstvennyi Humanitarnyi Universitet.
3. Krasnykh, V. V. 2001. *Osnovy Psikholingvistiki i Teorii Kommunikatsyi*. Moskva: Gnozis.
4. Krylov, A. A., and Manichev, S. A. 2000. *Praktikum po Obshchei, Eksperimentalnoi i Prikladnoi Psikhologii*. Sankt Peterburg: Piter.
5. Lavrinenko, O. L. 2010. "Profili Movnoi Osobystosti". *Naukovo-Teoretychnyi Zbirnyk*, 6: 56–63. Pereiaslav-Khmelnytskyi.
6. Leontjev, A. A. 2003. *Osnovy Psikholingvistiki*. Moskva: Smysl.
7. Leontiev, A. N. 2004. *Deiatelnost, Soznaniie, Lichnost*. Moskva: Smysl.
8. Lurii, A. R. 1979. *Yazyk i Soznaniie*. Moskva: Izdatelstvo Moskovskogo Universiteta.
9. Malinovskii, B. N. 1988. *Pervobytnye Kultury*. Moskva: Nauka.
10. Noiman, L. G. 1998. *Proiskhozhdeniie i Razvitiie Soznaniia*. Moskva: Respublika.
11. Ushakova, T. M. 2006. *Psikholingvistika*. Moskva: Perse.

Лавриненко Александр, Лавриненко Галина. «Квазиязык» и полноценная речь человека как механизмы выражения различных уровней отображения действительности. Предложено сравнительный анализ «квазиязыка» животных и полноценной человеческой речи, що осуществляется в общем теоретическом и эмпирическом векторах. Первая часть работы отображает поиск фундаментальных принципиальных отличий между упомянутыми выше типами языков путем привлечения исследований ряда известных лингвистов, психологов и психолингвистов. Вторая, эмпирическая, часть статьи представляет из себя практическую проверку идей, очерченных в теоретическом анализе, в частности: поиск корреляционных связей между речевыми знаниями человека и его самосознанием и креативными способностями. Обнаружено несколько корреляционных связей между уровнем владения языком и способностью к оперированию образами и создание новых лингво-содержательных конструкций в группе исследуемых, хотя упомянутая тенденция проявляет себя не по всем вовлеченными показателями.

Ключові слова: когнитивний процес, «квазиязык», полноценная речь, сознание, чувственное отображение действительности, вторичная реальность, креативность.

Lavrynenko Oleksandr, Lavrynenko Halyna. Quasilinguage and Human Language as Mechanisms for Expression of Different Reality-Reflection Levels. In this article the comparative analysis of human language and animals' quasilinguage is carried out. The mentioned work was conducted in the general theoretical and empirical vectors. The first part reflects the search of fundamental principal differences between the described phenomena by means of referring to the scientific works of the famous linguists, psychologists and psycholinguists. The second part of the research presents the practical examining of some ideas, stated in the theoretical chapter: the search of some correlations between the human lingual knowledge with their self-conscience and creative abilities. Finally, in the group of respondents several correlations between the level of lingual competence and human ability to form and combine different images or verbal constructions were found. Though, the described tendency displays it's presence not in all explored vectors.

Key words: cognitive process, "quasilinguage", full-value language, conscience, sensual reality-reflection, secondary reality, creativity.